

MELLEM MORSTAT OG FADERSTAT

Om omsorg og pligt i den danske velfærdsstat

Enhver epoke, ethvert samfund, har arbejdet med sin egen praktiske løsning på samfunds- og omsorgsproblemerne, ud fra sine etiske udgangspunkter.

— Henrik Jensen, (*Det faderløse samfund* 433)

Den danske historiker Henrik Jensen har beskrevet det 20. århundrede som historien om et autoritetstab og en afmontering af fadermyndigheden. Resultatet er, ifølge Jensens analyse, at en rettighedskultur præget af moderomsorg er trådt i stedet for en faderlig pligtkultur:

[E]t samfundsliv med en klar dominans af *traditionelt faderlige værdier* [...] er afløst af ét med en dominans af *traditionelt moderlige værdier*. [...] Forløbet passer ind i en større kulturel forrykkelse, en kulturkamp mellem en *pligtkultur* og en *rettighedskultur* (9, kursiv i original).

Jensens beskrivelse af pligtkulturens historiske udfasning korresponderer med en forandring i brugen af familiebaseede metaforer til at beskrive stater. I den vestlige idéhistorie er den politiske magt traditionelt blevet beskrevet som faderlig, men Jensen omtaler i stedet velfærdsstaten som "moderlig" (Rantorp og Jensen 21). Metaforen om den moderlige velfærds-

stat bruges af Jensen til at beskrive et samfund, hvor værdierne "pligt, myndighed, hierarki, ansvar, skyld, behovsudsættelse, arbejdsomhed, lydighed, selvbegrænsning, rationalitet, sublimering m.v." er blevet erstattet af "omsorg, nærhed, umiddelbar behovstilfredsstillelse, inddragelse, følsomhed, kreativitet, terapi, oralt forbrug m.v." (9).

Brugen af kønnede metaforer til at beskrive og forstå en samfundsmodel eller en statsstruktur er ikke uproblematisk: De familiebaserede statsmetaforikker reproducerer ofte traditionelle og stereotype forestillinger om køns karakterer, kønsroller og familiemønstre. På trods af dette foreslår jeg i denne artikel, at de familiebaserede statsmetaforer kan bruges som et prisme til at anskue og analysere udviklingen og forandringerne i den danske stats velfærds politik, særligt fra velfærdsstatens gennembrud efter afslutningen på Anden Verdenskrig og frem til i dag. I modsætning til Jensen, hvis brug af mormetaforen ligger i forlængelse af det, køns- og uddannelsesforskeren Steen Baagøe Nielsen har kaldt en "bred [...] kritik af institutionernes 'feminisering' af samfundet i almindelighed" (168), tager jeg afsæt i den britiske litteraturhistoriker Helen Charmans brug af morstatsmetaforen i sin undersøgelse, i bogen *Mother State* (2024), af moderskabets nyere politiske historie. Hos Charman er metaforen om morstaten ikke bare deskriptiv, men indeholder også et omdefinierende potentiale (xvii). Et tredje eksempel på brugen af morstatsbegrebet og lignende maternalistiske metaforer, som jeg ikke vil komme nærmere ind på i denne artikel, finder man i borgerlige debattørers velfærdsstatskritik, der anskuer velfærdsstaten som umyndiggørende (Selsing; Jalving; T. Jensen; Høgh; Hall).¹ Fordi de kønnede metaforer både struktureres af og er strukturerende for samfundstænkningen, kan de bruges kreativt som afsæt til at tænke over alternative samfundsudformninger eller kritisk til at afsløre teoretiske overdetermineringer eller normative ambitioner. For mig at se ligger der hermed et kritisk potentiale i at genlæse historien, generobre begreberne og gentænke det teoretiske fundament for vores samfundsopfattelser. Det udfolder jeg i denne artikel ved at se på den historiske tilblivelse og udvikling af velfærdsstaten gennem den kønnede

1 Denne begrebsbrug svarer til den engelske samfundsdebat om "the Nanny State".

metaforik. Samtidig er jeg interesseret i at fremhæve morstatsmetaforens positive betydningslag som et modbillede til samtidens dominerende pligt- og autoritetsbaserede konkurrencestat.

I bogen *Konkurrencestaten* (2011) identificerer politologen Ove Kaj Pedersen tre epoker i den moderne danske stats historie, nemlig *nationalstaten* (1850-1950), *velfærdsstaten* (1950-1990) og *konkurrencestaten* (1990-). De enkelte perioder er hver især kendetegnet af forskellige dominerende rationaler (170). Pedersen beskriver, hvordan "konkurrencestaten ikke bare har med politik og økonomi at gøre, men også indebærer forandringer i den politiske kultur og i de værdier, dansk fællesskab siges at hvile på" (169). Det er denne artikels hovedargument, at man ved at bruge de kønnede statsmetaforer om morstat og faderstat som prisme for de epokale forandringer kan identificere en etisk dobbeltstruktur i den danske stat.² På den ene side en paternalistisk pligtetik, og på den anden side en moderlig omsorgsetik. Med inspiration fra den italienske filosof Giorgio Agambens begreber og tænkning kan man forstå disse to etikker som et polært spændingsfelt i velfærdsstaten (16-17). I en sådan forståelse er forholdet mellem en velfærdsstat (der er baseret på det universalistiske princip, at alle borgere har lige ret til velfærdsydelser) og en konkurrencestat (der er baseret på *workfare*, hvor ydelserne hviler på en pligtbaseret aktiveringspolitik) ikke bare kronologisk, men også dialektisk (Esping-Andersen 27-28; Torfing 24-25).³ I det lys udgør kampen mellem etikker og principper en vedvarende

2 Jeg bruger de forskelligt strukturerede termer morstat og faderstat, fremfor de mere intuitive begrebspar morstat og farstat, eller moderstat og faderstat. Det skyldes, at termerne henviser til to distinkte idékonstellationer.

3 Den danske politolog Jacob Torfing har i en artikel fra 1999, på bagkant af 1990'ernes strukturelle arbejdsmarkedsreformer, defineret *workfare* som "en underordning af socialpolitikken i forhold til økonomiske krav om større fleksibilitet på arbejdsmarkedet og lavere offentlige udgifter på socialområdet" (23). I Danmark kom dette til udtryk gennem en aktiv arbejdsmarkedspolitik, der blandt andet gjorde aktivering og opkvalificering i kombination med en lempelig afskedigelsespolitik til centrale elementer i strategien om at gøre arbejdsstyrken mere fleksibel. Disse elementer kom til at udgøre det ene ben i den såkaldte flexicurity model, hvor dagpengesystemet, under forudsætning af modtagerens aktivering og opkvalificering, udgør den midlertidige sikkerhed i individets omstilling mellem jobs.

spænding i den danske velfærdsstat: pligt eller ret, autoritet eller omsorg, faderstat eller morstat.

Udgangspunktet for artiklens analysestrategi er en rekonstruktion af de kønnede danske statsmetaforikkens historie, der efterfølgende bruges til at afdække en spænding i velfærdsstatens konstitution mellem pligt og omsorg. Hvor den første mere historisk orienterede del af artiklen ser på, hvordan den politiske magt er blevet fortolket og samfundsmæssigt institutionaliseret, baserer diskussionen af velfærdsstatens etiske dobbeltstruktur sig på en analyse af nutidige ledende socialdemokratiske politikeres ytringer som repræsentanter for statsmagten. Artiklen begynder med en kort historisk redegørelse for idéen om den politiske magt som paternalistisk, samt for hvordan denne idé er blevet omsat og har udviklet sig i en særlig dansk kontekst præget af en luthersk fader- og fyrsteforståelse. Fra Reformationen og helt frem til Anden Verdenskrig har den danske statsmagt kunnet forstås gennem faderlige metaforer, og samfundet har været præget af de værdier, der knytter sig dertil, ikke mindst pligt og lydighed. Efter dette længere historiske blik, følger en undersøgelse af efterkrigstidens velfærdsstat. Med fremvæksten af den universelle velfærdsstatsmodel i efterkrigstiden blev det muligt, som Charman og Jensen gør, at benytte maternalistiske metaforer om staten, hvis velfærdsydelser kunne forstås som en ret for alle borgere til statsligt varetaget omsorg og pleje. Derefter undersøger jeg velfærdsstatens forvandling til en konkurrencestat, dels med fokus på neoliberalisme og dels med fokus på det, politologerne Alexander Horn, Kees van Kersbergen og Anthony Kevins har kaldt en paternalistisk politik (2137-2166). Det er mit argument, at de seneste årtiers transformation af velfærdsstaten til en konkurrencestat betyder, at vi igen kan tale om, at staten er præget af de værdier, der knytter sig til en faderlig metaforik. Hermed træder metaforen om morstaten og de dertil knyttede værdier også frem som en mulig modmagt. Efterfølgende præsenterer og diskuterer jeg tesen om en etisk dobbeltstruktur i den danske stat, der består af henholdsvis pligtetik og omsorgsetik. Afslutningsvis argumenterer jeg for frugtbarheden af en kritisk brug af morstatsmetaforen og for en fastholdelse af idealet om en stat baseret på omsorg.

FADERSTATEN

Gudfaderen, landsfaderen og husfaderen

Forestillingen om og fremstillingen af den politiske magt som kønnet har en lang historie inden for den vestlige politiske filosofi og statstænkning. Fra det antikke Rom, hvor *pater familias* udgjorde husholdningens ubestridte overhoved og familiens juridiske subjekt, over Aristoteles' systematiske beskrivelser af det politiske menneske, *homo politicus*, som maskulint i *Politikken*, til de gammeltestamentlige patriarkfortællinger om Abraham, Isak og Jacob, fremstilles den mandlige fader som central i familie- og samfundsstrukturen. Denne brede idéhistoriske arv om faderskabets forhold til autoritet og magt har sat et afgørende præg på teorier om politisk magt og kønsroller i den vestlige kristne kulturkreds (Weineck 107). I den tidligt moderne periode, forvaltes denne patriarkalske arv igennem forståelsen af den enevældige fyrste eller monark som samfundets dels autoritære og dels omsorgsfulde fader. Fra Machiavellis *Fyrsten* (1513/1532) over Jean Bodins *Seks bøger om staten* (1576) og frem til de moderne statsteorier blev den familiebaserede statsmetaforik brugt til at fremstille suverænen som enten maskulin eller faderlig – ofte både og.

I en dansk kontekst medførte Reformationen, at særligt den lutherske teologis fadersyn og paternalisme fik statslig indflydelse og påvirkede såvel samfundsudviklingen som de sociale forestillinger. Hos reformatorerne Martin Luther og Philipp Melanchthon er forståelsen af faderen intimt knyttet til den kristne tro, ligesom forståelsen af Gud er knyttet til forældrerollen. Gud er en fader, og i den lutherske stat forstås kongen kongenialt som en barmhjertig og retfærdig faderskikkelse for samfundet. Teologen Bo Kristian Holm og historikeren Nina J. Koefoed har beskrevet, hvordan denne autoritetsforståelse, når den kobles til den politiske magt, giver en særlig luthersk fyrsteideologi (Holm og Koefoed 90). Reformationen giver således herskeridealet en særlig luthersk prægning, hvor der er en direkte analogi mellem Gudfaderen, landsfaderen og husfaderen. Luthers samfundssyn understøttede et socialt og politisk hierarki af autoriteter, hvor mænd fungerede som opretholderne af den guddommeligt legitimerede samfundsorden såvel i kongeriget som i hjemmet. Ud fra De Ti Buds fjerde bud, "du skal ære din fader og din moder", skulle alle autoriteter i samfundet

adlydes som forældre, ligesom familien i den lutherske teologi fungerede som den centrale enhed i samfundet (Holm 59).

Efter Reformationen blev den danske stat eksplicit formet på baggrund af disse religiøse, sociale og politiske idéer. *Den Augsburgske Bekendelse* (1530) rammesatte den lutherske tro; *Kirkeordinansen* (1537/1539) implementerede den i Danmark og gjorde samtidig Luthers *Lille Katekismus* til obligatorisk kundskab, hvori hustavlen i en periode rammesatte en kønnet funktionsopdeling af husstanden; *Kongeloven* (1665) stadfæstede kongens faderlige ansvar for befolkningens ve og vel, både verdsligt og religiøst. I både *Kongeloven* og i et forstudie til *Enevoldsarveregeringsakten* (1661), der forfatningsretligt indførte enevælden i Danmark, bruges faderbilledet til at beskrive henholdsvis Guds og kongens faderlige omsorg for riget: "...og i huor viselig een ting begyndt er, saa er det dog Gud, som gjør enden og udgangen derpaa effter sin behagelige villie, udj huis Guddommelige forsiun og Faderlige besckermelse Vi Voris Kongelige Arffvehuus og Vore Riger og Lande og deris Jndbyggere til ævig tid befale" (XL) og "...woris plictige tacknemmelighed imod høyst bemelte woris allernaadigste herre oc konge for dend faderlige omsorg..." (318). Faderbilledet er således centralt for forståelsen og fremstillingen af autoriteter under enevælden. Kort før Grundlovens vedtagelse spidsformulerede, opsummerede og reproducerede Grundtvig, i teksten *Det Danske Fiir-Kløver eller Danskheden partisk betragtet* fra 1836, forståelsen af de enevældige kongers faderrolle: "Således staaer da *Faderligheden* hos vore Enevolds-Konger i allernøieste Forbindelse med *Barnligheden* hos deres Undersaatter" (25). Samlet set former Reformationen et samfund, der er solidt forankret i varierende og komplementerende former for faderautoritet. I den forstand kan man tale om, at forestillingen om faderstaten i en dansk kontekst har en særlig teologisk præg genealogi, samtidig med at der er tale om en videreførelse af den lange magtteoretiske tradition, hvor faderfiguren er central.

Det er dog ikke bare igennem den vestlige idéhistories magtteorier og i den danske stat før indførelsen af Grundloven, at den politiske magt og det politiske menneske fremstilles maskulint. Det er også i praksis og også i nyere tid. Da *Grundloven* (1849) skulle udformes baserede man den politiske medborger på "de foregående århundreders forståelse af husbonden og

husstandsautoritetens pligter" (Koefoed 249). Først med grundlovsændringen i 1915 fik kvinderne stemmeret i Danmark og blev en del af det politiske fællesskab som ligestillede medborgere. Før da var kvinder – ligesom alle andre, der ikke var selvforsørgende husbond i en husstand – ikke politiske medborgere. Nogle årtier inden vedtagelsen af "kvindernes grundlov" var de første socialreformer blevet gennemført og kimen til velfærdsstaten blevet lagt. I første omgang, i 1891-1892, med vedtagelsen af en ny fattiglov, en alderdomspension og en sygekassemodel. Det sociale spørgsmål var kommet på den politiske dagsorden, og kvinderne, som indtil da havde varetaget et stort socialt ansvar gennem den private filantropi,⁴ blev anset som dem, der kunne løfte ansvaret for omsorgsopgaverne i det politiske liv. Arbejdsdelingen mellem mænd og kvinder i hjemmet blev således transponeret til det politiske område, hvor kvindernes rolle blev begrænset til og kom til at spejle den huslige rolle, de havde udført og haft ansvar for i hjemmet, såsom børnepasning, fattigomsorg og sygepleje: "Det politiske medborgerskab, som Grundloven i 1915 gav mænd og kvinder i Danmark, var således et kønnet medborgerskab. Husholdets kønnede pligter blev til den politiske medborgers kønnede pligter" (Koefoed 278).

Anden Verdenskrig kom i mange lande til at betyde et brud med etablerede kønsroller og gav kvinder mulighed for at varetage nye funktioner i samfundet, men i Danmark forholdt det sig anderledes. Historiker Astrid Elkjær Sørensen beskriver, hvordan "[k]vindernes særlige opgave i besættelsens Danmark blev [...] at læne sig helt ind i husmoderrollen" (16). Ikke desto mindre undergik husmoderrollen og dens kønnede pligter en forandring: "Besættelsen flyttede nemlig husmødrene og deres gerning ud af hjemmet, hvor solidaritet mellem husmødre og den udstrakte moderlige omsorg for hele fædrelandet blev anskuet som det, der skulle bringe nationen helskindet igennem den svære tid" (16). På trods af, at kvinderne ikke umiddelbart fik nye samfundsroller, betød Anden Verdenskrig en øget synlighed af værdien af det huslige arbejde, samtidig med at den gav "kvindeorganisationerne en mulighed for at udforme og drive social- og velfærdspolitik under dække af at vise nationalt sindelag" (18).

4 Se f.eks. Christiansen 30.

Ikke desto mindre er det danske samfund helt frem til årene efter afslutningen på Anden Verdenskrig kendetegnet ved en forståelse af autoritet og magt, der er tæt sammenvævet med idéen om fadermyndighed. Ove Kaj Pedersen har i *Markedsstaten* beskrevet, hvordan kønsværgemålet, "husbondens (ægteemandens, slægtens, frænders eller familiemedlemmers) suverænitet på vegne af den gifte hustru, enke eller den ugifte kvinde" fra *Koldingrecessen* (1558) og i nogle henseender helt frem til 1950'erne satte begrænsninger "for kvinders personlige myndighed og formueretlige evner" (117-118). Ligeledes udgjorde gifte kvinders erhvervsindtægt frem til 1970 en underrubrik på deres ægtemands selvangivelse i Danmark (Sørensen 43-44). Husholdstanken, husholdningens kønnede pligter og forestillingen om husholderens autoritative stilling i hjemmet præger således de sociale forestillinger, lovgivningen og den administrative struktur langt ind i den demokratiske stat.

MORSTATEN

Statsliggørelsen af omsorgsarbejdet

Det er i årene efter Anden Verdenskrigs afslutning, at velfærdsstaten endegyldigt opstår med universelle rettigheder og en høj grad af lighed mellem borgerne. Begrebet velfærdsstat bliver introduceret politisk i 1953 på Socialdemokratiets partikongres og kom til at udgøre den store socialdemokratiske fortælling om det moderne Danmark (Pedersen, "Konkurrencestaten" 185; Petersen, "Fra Luther" 218). Men hvad en velfærdsstat er, var fortsat til debat selv efter begrebets indtog. Socialrådgiver, socialdemokrat og socialrettighedsforkæmper Lena Vedel-Petersen foreslog eksempelvis i 1961 en definition, som peger på velfærdsstatens rolle som omsorgsgiver med fokus på familie og fællesskab:

Det, vi kalder velfærdsstaten, er det gode familielivs glæder og de dermed følgende forpligtelser ført over på samfundet. Det er fællesskabets manifestation, der hviler på respekten for det enkelte menneske. Ikke kun respekten for den stærke. Velfærdsstatens tanke er solidaritetens tanke – ingen skal med eller uden egen skyld gå til grunde eller føre en kummerlig tilværelse. (citeret fra Christiansen og Petersen 142)

I denne forståelse overtager velfærdsstaten ansvaret for den omsorgsforpligtelse, der tidligere tilfaldt familien, og garanterer, at ingen er tvunget til at leve uden muligheder for at blive draget omsorg for i tilfælde af nød.

En af de centrale forandringer i udbygningen af velfærdsstaten og et grundlag for velfærdsstatens storhedstid i perioden mellem 1957-1973, er netop, at omsorgen "affamiliariseres" og i stedet statsliggøres. Den danske feministiske aktivist og debattør Emma Holten har koncist opsummeret denne udvikling som en samfundsmæssig nedprioritering af den ulønnede omsorg til fordel for en eskalering af det lønnede (174). Særligt daginstitutionsoven fra 1964 gjorde, at den statslige pasning af de yngste børn blev normen – noget, der udgør et særligt karakteristikum ved den danske model.⁵ Netop institutionaliseringen af småbørn var et centralt element i muliggørelsen af den toforsørgermodel, der skulle finansiere op- og udbygningen af velfærdsstaten. Den kollektive arbejdsmarkedsdeltagelse blev således det centrale økonomiske grundlag for den skattebaserede velfærdsstat. Til gengæld blev ydelserne til individet gjort uafhængige af dennes arbejdsmarkedsstatus, ligesom det sociale område blev friholdt fra en økonomisk logik. Statens omsorg blev gjort betingelsesløs og uafhængig af individets status og relationer.

Men ligesom det politiske medborgerskab i 1915 blev udformet som et kønnet medborgerskab, foregik kvindernes integration på arbejdsmarkedet blandt andet ved, at de blev tildelt en historisk kønnet samfundsrolle ved i stor stil at varetage det omsorgsarbejde, staten havde overtaget fra husmødrene: "Med den storstilede integration af kvinder på arbejdsmarkedet i 1970'erne og 80'erne fulgte en markant kønsopdeling, især mellem den kvindedominerede offentlige sektor og den mandedominerede private sektor" (Borchorst 66). De såkaldte "pink-collar professions" inden for sundheds-, pleje-, service- og uddannelsessektoren, der er uundværlige for velfærdsstaten, har ofte været lavtlønnede og uprestigiøse og er til stadighed professioner domineret af kvinder. Kvinderne vedblev altså at være de primære omsorgsgivere, men nu i staten fremfor i hjemmet.

5 For en kort sammenligning med Italien, se evt. Fiedler.

Helen Charman har foreslået, at velfærdsstaten – som den udviklede sig i efterkrigstidens England – med dens potentiale til at yde universel omsorg, kan forstås med metaforen om moderskab (89). Men sammenblandingen af idéen om velfærdsstaten med idéen om moderskabet er ikke uproblematisk. Derfor rejser Charman tre kritiske spørgsmål til brugen af moderlige statsmetaforer, som også er relevante i en dansk kontekst: "Hvad mister moderskabet ved at blive sammenblandet med velfærdsstaten? Hvad legitimerer brugen af det moderlige som metafor? Og hvordan kan mødre, der er engageret i modstand, vinkle deres specifikke kampe i opposition til dens altomfattende maternalisme?" (89).⁶ Spørgsmålene Charman rejser, viser os blandt andet, at når morstatsmetaforen benyttes om velfærdsstaten, er det nødvendigt at være opmærksom på den flertydighed, der er i selve moderskabsbegrebet og at dette begreb også kan indeholde et kim til undertrykkelse. Samtidig med dens princip om lige ret til omsorg for alle resulterede udbygningen af velfærdsstaten med dens universelle ydelser, altså det Charman omtaler som morstaten, i en nedprioritering af det ulønnede omsorgsarbejde, i institutionaliseringen af småbørn og i den samfundsmæssige underprioritering af omsorgsarbejdet, når det kom til prestige og løn.

Moderskabsforskeren Andrea O'Reilly har fremført begrebet "patriarchal motherhood" (52-60) som betegnelse for normative forestillinger om moderskab "der marginaliserer og delegitimerer alternative former for moderskab" (58). Og den amerikanske digter og forfatter Adrienne Rich har i *Of Woman Born* skelnet mellem "motherhood", moderskabet som – en patriarkalsk formet – institution, og "mothering", moderskabet som en – potentielt patriarkatafvisende – erfaringshorisont. Det er denne dobbelthed ved moderskabets idé og praksis, som både en undertrykkende institution og indeholdende et frigørende potentiale, der genfindes i Charmans brug af moderskabet som statsmetafor. På den ene side risikerer morstatsmetaforen at indskrænke det politiske mulighedsrum og at instrumentalisere, politisere og normativisere moderskabet i statens tjeneste. Dermed bliver

6 Alle citater, medmindre de oprindeligt er på de skandinaviske sprog, er oversat af forfatteren.

det moderskab, som velfærdsstaten modelleres efter, et restriktivt moderskab. På den anden side indeholder metaforen om morstaten et potentiale til en alternativ forståelse af staten, samfundets grundlæggende værdier og den dominerende politiske kultur. Når metaforen om morstaten bruges i denne forstand udgør den i stedet både et modbillede og et alternativ til faderstaten og de værdier og den politiske kultur, der er knyttet dertil. Den universelle velfærdsstats ubetingede ret til omsorg for alle er i sit ideal et eksempel på dette.

KONKURRENCESTATEN

Fra velfærd til postvelfærd og paternalisme

Fremkomsten af den universelle velfærdsstat i efterkrigstiden betød, at den danske stat grundlæggende værdimæssigt kom til at basere sig på en omsorgsetik, der havde den enkelte borgers velfærd som mål. I slutningen af det 20. århundrede blev denne omsorgsetik udfordret af neoliberalismens politisk-økonomiske hegemoni, som forandrede velfærdsstaten til en konkurrencestat. Med konkurrencestatens indtog i 1990'erne, kom staten til at fungere efter et andet rationale og basere sig på en anden etik end velfærdsstaten havde gjort (Pedersen, "Konkurrencestaten" 169; Se også Cooper 9). Her er der fokus på statens velstand og på den enkelte borgers bidrag til velstanden gennem permanent økonomisk produktivitet. Reformeringsen af velfærdsstaten og fokusforskydningen fra den enkeltes velfærd til den statslige velstand ses blandt andet i det paradoks, at den nuværende stat økonomisk set er meget succesfuld, mens velfærdsinstitutionerne ikke opfattes som værende i stand til på tilstrækkelig vis at drage omsorg for borgerne. Dette har i mangt og meget gjort, foreslår Charman om den engelske kontekst, at forestillingen om "at leve under en omsorgsfuld stats beskyttelse" er blevet erstattet af oplevelsen af at blive presset af en mistroisk og udskammende velfærdsstat under afvikling (xii).⁷ Overgangen

7 Charmans beskrivelser er knyttet til en engelsk kontekst og historie, men beskrivelsen resonerer med den erfaring af udviklingen i Danmark, som kommer til udtryk i kritikker af konkurrencestaten. Se f.eks. Nexø.

fra velfærdsstat til konkurrencestat udgør et grundlæggende værdibrud, hvor statens syn på forholdet mellem borgeren og markedet omkalfatres. Konkurrenceevnen og samfundsøkonomien bliver vigtigere end borgernes eksistens, som havde været "de-commodified", holdt uden for markedet, i den klassiske velfærdsstat (Esping-Andersen 21-23). Resultatet er, som kønsforskeren Hilda Rømer Christensen har argumenteret, at "samtlige politikområder, også de sociale, underlægges økonomiske behov og at økonomistisk inspireret retorik [...] får en hegemonisk status" (5).

Flere forskere har i både en dansk og en international kontekst påpeget, at neoliberalismen hviler på et paradoks, nemlig at dens centrale forestilling om det uafhængige og økonomisk produktive individ er baseret på en omsorg, som samtidig devalueres. Ligeledes er nedskæringer i den offentlige omsorg et centralt element i neoliberale politikker, da den ikke fremstår som produktiv. Selvom udviklingen i Danmark har sin særlige nationalhistoriske kontekst, så er overgangen til en konkurrencestat og dominansen af neoliberale politikker samtidig en del af en bredere international udvikling (Pedersen, "Konkurrencestaten" 31-32). Politologen Melinda Cooper har koncist opsummeret, hvordan hjemmets ulønnede reproduktive arbejde under neoliberalismens hegemoni er den usynlige forudsætning for det lønnede arbejde:

Selv da de afviklede velfærdsstaten, forventede de neoliberale, at mange af de omsorgsfunktioner, der tidligere blev varetaget af velfærdsstaten, skulle overtages af familien, oftest af kvinderne. Kvinder bærer byrden af denne modsætning under neoliberalismen. Samtidig med at de forventes at arbejde uden for hjemmet for en direkte løn, forventes de at fortsætte med at arbejde i hjemmet uden løn – en modsætning, der kun kan 'løses' ved at fejle i enten det ene eller det andet, eller ved at delegere en del af dette huslige arbejde til fattigere kvinder (Torre & Cooper 243)

Resultatet af, at neoliberalismen hviler på det omsorgsarbejde, den samtidig usynliggør og afvikler, er, at kønsstrukturerne kun tilsyneladende løsnes, men i realiteten blot cementeres i en ny konstellation. Hvor der i velfærdsstaten åbnede sig et mulighedsrum for en kvindelig *homo politicus*, blev denne figur i de sidste årtier af det 20. århundrede, med neoliberalismens fremvækst og politisk-økonomiske dominans, erstattet af *homo economicus*, som reproducerede en patriarkalsk familiestruktur og konservative

kønsroller (Brown 99-111). Neoliberalismens indtog har således på samme tid både videreført, forstærket og forandret eksisterende kønsstrukturer, samtidig med at omsorgsarbejdet igen er blevet fjernet fra statens ansvarsområde og tilbageført til familiens domæne.

Alexander Horn, Kees van Kersbergen og Anthony Kevins har argumenteret for, at de forandringer, velfærdsstaten har undergået, ikke tilstrækkeligt kan forklares med neoliberalismen, men derimod skal ses på baggrund af en "statslig paternalisme [government paternalism]" (2139). Den udvikling, hvor velfærdsstaten har skåret ned i sine tilbud, samtidig med at straf og forringelser er blevet brugt som centrale redskaber til at øge arbejdsincitamentet, kan altså ikke blot forklares med neoliberalismens dominans. Når man skal forklare velfærdsstatens forandring og omformning de seneste årtier, er det også væsentligt at se på den moral, der ligger bag. Her identificerer Horn m.fl. "en politisk udtrykt moralsk overbevisning om, at regeringen bør styre og tvinge [...] at regeringen bør fortælle de arbejdsløse og de fattige, hvad de skal gøre (og få dem til at gøre det)" (2139). På baggrund af Horn m.fl.'s analyser giver det således mening at beskrive reformeringen af velfærdsstaten til en pligtbaseret konkurrencestat som en form for statslig paternalisme. Når konkurrencestaten siden 1990'erne har erstattet velfærdsstaten, er det således også et opgør med de omsorgsværdier og det menneskesyn, som dækkes af metaforen om morstaten, til fordel for en reaktualisering og ny-konfigurering af forestillingen om faderstaten og den politiske kultur og de værdier, der kan knyttes til den statsmetafor.

DE TO ETIKKER

Omsorg og pligt

Historikeren Henrik Jensens forfaldsanalyse af pligtkulturens undergang og overgangen til en rettighedskultur, som jeg indledningsvist henviste til, kulminerede i en samtidsdiagnose af en velfærdsstat i krise. Som forsvar for velfærdsstaten foreslog Jensen en opprioritering af pligtkulturen, som han samtidig sporede tilbage til den lutherske kristendom (431-433). Med en spidsformulering, som i øvrigt genlyder hos den nuværende statsminister Mette Frederiksen, skrev Jensen: "Et samfund handler ikke om 'lyst',

men om 'pligt'" (435). Hvor konklusionen på Jensens 20 år gamle analyse er pligtkulturens undergang, argumenterer jeg omvendt for, at bevægelsen er vendt siden slutningen af det 20. århundrede og konkurrencestatens fremkomst, og at pligten igen er dominerende blandt ledende politikere og i den politiske kultur.

I bogen *13 værdier bag den danske velfærdsstat* beskriver tidligere boligminister og medlem af folketinget for Socialdemokratiet Lotte Bundsgaard de socialdemokratiske værdiers indflydelse på udformningen og reformerne af velfærdsstaten. Her beskriver hun netop forbindelsen mellem pligt og ret – og den omkalfatring af forholdet imellem de to principper som sker i overgangen fra den klassiske velfærdsstat til konkurrencestaten:

I 50'erne tog socialdemokratiet det næste store ryk imod det, man på det tidspunkt begyndte at kalde velfærdsstaten [...]. Det ytrede sig i en lang række velfærdsreformer i 1950'erne og 1960'erne [...]. Sammenhængen mellem pligter og rettigheder trådte allerede her lidt i baggrunden (188).

Men i 1990'erne blev "sammenhængen mellem pligter og rettigheder [...] genfundet", skriver Bundsgaard (203). Denne "genopdagelse" af pligt og ret som det centrale politiske princip bag velfærdsstaten finder man tydeligt i Kaare Dybvad Beks *Arbejdets land* (2023) og i Mette Frederiksens nytårstale fra 2022, hvor hun udtalte, at "Danmark skal bygge på ret og pligt" (Frederiksen, "Statsminister"; Se også Bek 148-49).⁸ Det hører således med til den nuværende socialdemokratiske udlægning af velfærdsstatens tilblivelse, at den er baseret på diktummet "ingen pligter uden rettigheder – ingen rettigheder uden pligter". Hermed forstås velfærdssamfundet som et kontraktforhold mellem borgerne og staten, og staten som en autoritetsfigur. Bek afviser tydeligt omsorgsetikken til fordel for pligtetikken, når han skriver: "Driver vi ned ad barmhjertighedens vej, snarere end kontraktens, så mister vi de moralske og økonomiske forudsætninger, som velfærdssamfundet er afhængigt af" (Bek 148). Spørgsmålet om velfærdsstatens formål og funktion er således indeholdt i spørgsmålet om pligt og ret. Det handler om, hvorvidt velfærdsstaten skal forstås som rammen om et samfund baseret

8 Se også Fiedler og Rud.

på en kontraktrelation mellem stat og borgere, eller om den skal forstås som fællesskabets omsorgsgiver.

Udlægningen af pligt og ret som det centrale princip i den socialdemokratiske idéarv har velfærdsforskeren Jørn Henrik Petersen afvist. I stedet påpeger han, at der er sket et skifte i socialdemokratiet, hvor retten til omsorg, betegnet af Petersen som "noget-for-ingen" i løbet af 1980'erne blev erstattet af idéen om pligt og ret, eller med andre ord et princip om at samfundet hviler på "noget-for-noget" (Petersen, "Pligt og ret i den socialdemokratiske" 21). Ifølge Petersen går princippet om pligt og ret derimod på tværs af de politiske skel og tilhører i lige så høj grad, hvis ikke mere, de borgerlige partiers idéarv (Petersen, "Pligt og ret"). Bek har omvendt afvist Petersens korrigerende analyse i et forsøg på historisk at legitimere pligt og ret-princippets aktualitet for socialdemokratiets forståelse af velfærdsstaten (Bek 268n146). For denne artikel er det interessante, mere end princippets herkomst, hvordan den nuværende generation af socialdemokrater, her eksemplificeret ved Frederiksen og Bek, påkalder sig og forvalter princippet i samtiden som velfærdssamfundets etiske grundlag. I hendes 10 *socialdemokratiske teser* fra 2008 havde Mette Frederiksen som den anden tese, at "Pligter er vigtigere end rettigheder". Heri ligger der en formynderisk forståelse af staten, der reproducerer idéen om faderstatens autoritet og paternalistiske opdragelsesform. Borgerne skal være lydige og leve op til det ansvar, som pålægges dem af velfærdsstaten og dens institutioner. Når velfærdsstaten opererer ud fra en pligtetik, der skal pånødes den enkelte, er det samtidig en afvisning af den enkelte borgers ret til på egne præmisser at bidrage til det fælles liv. Velfærdsstaten bliver til et mål i sig selv, fremfor et middel til det gode liv i et fællesskab. I betoningen af pligten frem for retten ligger der en forståelse af velfærdssamfundet som kontraktbaseret fremfor karakteriseret ved ubetinget omsorg. Men når staten afvises som en ubetinget omsorgsyder, afvises samtidig dens omsorgsansvar over for alle borgere, netop fordi det bliver noget den enkelte skal gøre sig fortjent til. Med andre ord, man skal yde sin pligt og adlyde autoriteterne for at have ret til omsorg. Som jeg ser det, er genfremkomsten af princippet om pligt og ret og dets aktuelle politiske væsentlighed derfor i en vis udstrækning ensbetydende med genkomsten af faderstaten og dens værdier.

KONKLUSION

I modsætning til f.eks. England, hvor der har været tale om en afvikling af velfærdsstaten og en decideret omsorgskrise, er situationen i Danmark en anden (Charman xxx; Dowling 1-5). Her er der ikke tale om "en regelret afvikling",⁹ men derimod om en grundlæggende omstrukturering af velfærdsstatens institutioner og en forandring af dens værdigrundlag. Paradoxet i en dansk kontekst er, at velfærdsstaten stadig består og samtidig i stigende grad synes ude af stand til at yde den efterspurgte omsorg. En etik baseret på pligt har gjort det til den enkelte borgers ansvar at undgå at få behov for omsorg. For i det øjeblik, behovet for omsorg opstår, er individet ikke i stand til at yde sin pligt som produktiv arbejdskraft og bliver en byrde for staten. I en dansk kontekst er kampen om velfærdsstaten i den forstand en kamp om dens etiske fundament, idégrundlag og definerende begreber.

Metaforen "morstaten" kan bruges som et politisk forestillingsbillede, der rummer et kritisk potentiale. Charman beskriver dette forestillingsbillede sådan her: "Moderkroppen som symbol [...] adskiller sig ikke så meget fra den mest naivt fantastiske forestilling om et velfærdssystem: en model for en politik baseret på gensidighed og forsørgelse, der binder os sammen, og hvor et succesfuldt liv defineres af sammenhold, ikke konkurrence." (Charman xvi). Charmans "naivt fantastiske forestilling" resonerer med Pedersens historiske beskrivelse af velfærdsstaten før konkurrencestatens indtog. Her var det samfundslivet, det fælles liv, der var centralt, og den enkelte borger var medansvarlig for fællesskabet via medbestemmelse, som borgeren igennem personlig dannelse blev kvalificeret til (Pedersen, "Konkurrencestaten" 177-186). I velfærdsstaten blev "[d]emokratiet [...] en kultur" (Pedersen, "Konkurrencestaten" 184).

Men Pedersens analyse af den forgange velfærdsstat adskiller sig fra Charmans forestillingsbillede ved at se dens idéer og idealer som udtjente i konkurrencestaten. I stedet efterspørger han en nyformulering af konkurrencestatens værdier og ideologi (Pedersen, "Der er håb for konkurrencestaten"). For Charman er der derimod ingen vej frem gennem konkurrencestaten. Idealet om den omsorgsfulde velfærdsstat er stadig

9 Formuleringen er Tue Andersen Nexø's (41)

efterstræbelsesværdigt og tilbyder et vigtigt princip for en statslig reorganisering samt et etisk fundament hinsides konkurrencestaten, der trækker på idéen om ubetinget universel velfærd: Her lægges forestillingen om pligt og paternalisme til side til fordel for omsorg, nærhed og inddragelse. Samtidig er det væsentligt, i idealiseringen af velfærdsstaten, at være opmærksom på, hvordan udmøntningen af den klassiske velfærdsstat skabte et klart afgrænset fællesskab, der førte til både eksklusion, marginalisering og tvangsassimilation. Men morstatsmetaforen muliggør en dynamisk og ligeværdig samfundsforståelse, der myndiggør den enkelte i modsætning til den faderlige formynderstats fastlåste hierarki: "En bred, politisk forståelse af moderskab rummer plads til en række forskellige relationer og identiteter, for både mænd og kvinder, og kan være en stærk metafor for en politik, der sætter sammenhænge og forbundethed i centrum for sin forståelse af frigørelse." (Charman xxi). Morstatsmetaforen giver os mulighed for at gentænke de roller, vi hver især kan indtage i samfundet og forstår vores samfund ud fra. Den giver os mulighed for at prioritere den fælles omsorg fremfor pligten over for autoriteterne.

ERIK SPORON FIEDLER, ph.d., postdoc ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet med et Reintegration Fellowship fra Carlsbergfondet. Artiklen er relateret til forskningsprojektet "Paternal Care? A Contemporary Intellectual History of Lutheranism, Gender and Welfare" (CF23-1415). Relaterede publikationer er "Familieliv eller arbejdsliv? Fra historiens store nej til individets stille nej" *Slagmark*, nr.91, 2026, skrevet med Alberte Bové Rud, og antologien *Religion, køn, stat og velfærd*, der er under udarbejdelse til bogserien *Religionsvidenskabelig Skriftrække* (Aarhus: Afdeling for Religionsvidenskab).

KEYWORDS

EN: Mother State, paternalism, ethics of care, ethics of duty, welfare state

DK: Morstat, faderstat, omsorgsetik, pligtetik, velfærdsstat, konkurrencestat

BETWEEN MOTHER STATE AND FATHER STATE

On Care and Duty in the Danish Welfare State

This article argues that the Danish welfare state rests on an ethical double-structure comprised of an ethics of duty and an ethics of care that constitute a continuous tension within it. It tentatively uses family-based state metaphors as prisms unto this tension and the ways in which duty and care have historically been prioritized in shifting ways in the configuration of the state and its institutions. Beginning with a brief account of the notion of the paternal in ideas of power and state and its specific Lutheran connotations in a Danish context, the article then unfolds the characterization of the welfare state as maternal before examining the changes instigated by the transformation of the welfare state into a competition state. These developments are considered as a dialectical tension between paternal and maternal, duty and care. As the article demonstrates, there are various problems with linking notions of motherhood with the idea of the welfare state. Nevertheless, I conclude the article by speculating on the metaphor of the 'mother state' as a promising political imaginary for the Danish welfare state.

LITTERATUR

- Agamben, Giorgio. *La Chiesa e il Regno*. Nottetempo, 2010.
- Bek, Kaare Dybvad. *Arbejdets land*. Grønningen 1, 2023.
- Borchorst, Anette. "Køn, velfærdsmodeller og europæisering". *POLIS – tidsskrift for samfundsfagsdidaktik* nr. 6, 2023, <https://tidsskrift.dk/POLIS/article/view/138715/184900>.
- Brown, Wendy. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. Princeton University Press, 2015.
- Bundsgaard, Lotte. "Velfærdsstaten og de socialdemokratiske værdier." *13 værdier bag den danske velfærdsstat*, redigeret af Jørn Henrik Petersen m.fl., Syddansk Universitetsforlag, 2007, s.185-203.
- Christensen, Hilda Rømer. "Indledning: Den nordiske model?" *Kvinder, køn og forskning*, nr.2, 2001, s. 3-9.
- Christiansen, Niels Finn og Klaus Petersen. "Socialdemokratiet og den danske velfærdsstat." *13 historier om den danske velfærdsstat*, redigeret af Klaus Petersen, Syddansk Universitetsforlag, 2003, s.137-148.

- Christiansen, Niels Finn. "Har velfærdsstaten (haft) ét køn?" *Kvinder, køn og forskning*, nr.4, 1999, s. 27-34.
- Cooper, Melinda. *Counterrevolution: Extravagance and Austerity in Public Finance*. Zone Books, 2024.
- Dowling, Emma. *The Care Crisis*. Verso Books, 2021.
- Esping-Andersen, Gøsta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, 1990.
- Fiedler, Erik Sporon og Alberte Bové Rud. "Familieliv eller arbejdsliv? Fra historiens store nej til individets stille nej." *Slagmark* nr. 91, 2026, s. 123-144.
- Fiedler, Erik Sporon. "Kaare Dybvad Bek tyr til dovne klicheer om Sydeuropa for at forherlige sin egen arbejdsmoral." *Dagbladet Information*, d.22. december, 2023.
- Frederiksen, Mette. "Statsminister Mette Frederiksens nytårstale." *Regeringen.dk*, d.1 januar, 2022, <https://www.regeringen.dk/nyheder/2022/statsminister-mette-frederiksens-nytaarstale/> (Besøgt d.15. november 2025).
- Frederiksen, Mette. "Ret og pligt skal tilbage i balance." *Politiken*, d. 23. maj, 2012.
- Frederiksen, Mette. *10 socialdemokratiske teser*. 2008, <https://faa.dk/forside/fakta-om-teser> (besøgt d.15. november, 2025).
- Grundtvig, N.F.S. *Det Danske Fiir-Kløver eller Danskheden partisk betragtet*, København, 1836; her efter udgaven i *Grundtvigs Værker*, udg. af Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk), 2025.
- Hall, Malene Møller. "Debat: Vi er ikke fattige på penge, men på ansvar og pligtfølelse." *Jyllands-Posten*, Sektion 1, s.33, 13. juni 2021.
- Holm, Bo Kristian. "Et nyt gudsforhold og dets konsekvenser." *Pligt og omsorg: velfærdsstatens lutherske rødder*, redigeret af Nina Javette Koefoed og Bo Kristian Holm. Gads Forlag, 2021. s. 39-75.
- Holm, Bo Kristian & Nina J Koefoed. "En luthersk autoritet i dansk enevælde." *Pligt og omsorg: velfærdsstatens lutherske rødder*, redigeret af Nina Javette Koefoed og Bo Kristian Holm. Gads Forlag, 2021. s. 79-101.
- Holten, Emma. *Underskud. Om værdien af omsorg*. Politiken, 2024.
- Horn, Alexander, m.fl. "The Paternalist Politics of Punitive and Enabling Workfare: Evidence from a New Dataset on Workfare Reforms in 16 Countries, 1980–2015." *Socio-Economic Review* vol.21, nr. 4, 2023, s. 2137–66. DOI:10.1093/ser/mwac060.
- Høgh, Marie. "Kommentar: Var det lyden af velfærdstanken, der ramte bunden?" *Jyllands-Posten*, Sektion 1, s. 24, 25. januar 2020.
- Jalving, Mikael. "Kommentar: Moderstatens fængsel." *Jyllands-Posten*, jp.dk, 10. januar 2012, <https://jyllands-posten.dk/debat/kommentar/article6662230.ece>
- Jensen, Henrik. *Det faderløse samfund*. People's Press, 2006.
- Jensen, Tom. "Velfærd og menneskelighed." *Berlingske*, Sektion 1, s. 24, 18. april 2013.
- "Kladde til den 'fuldstændige acte'" gengivet i Olden-Jørgensen, Sebastian. "Enevoldsarveregeringsakten og Kongeloven. Forfatningsspørgsmålet i Danmark fra oktober 1660 til november 1665." *Historisk Tidsskrift*, årg. 93, nr.2, 1993, s.317-318.
- Koefoed, Nina J. "En luthersk velfærdsstat?" *Pligt og omsorg. Velfærdsstatens lutherske rødder*, redigeret af Nina Javette Koefoed og Bo Kristian Holm.. Gads Forlag, 2021. s. 243-269.

- Kongeloven, 14. november 1665 i Danmarkshistorien på lex.dk. Hentet 24. marts 2026 fra https://danmarkshistorien.lex.dk/Kongeloven_14._november_1665
- Nexø, Tue Andersen. *Fælles liv*. Arena, 2025.
- Nielsen, Steen Baagø. "'Modernisering' og 'Feminisering' i velfærdsstaten – omsorg, professionalisering og kønsmagt under forandring." *Kønsmagt under forandring*, redigeret af Anette Borchorst. Hans Reitzels Forlag, 2004.
- O'Reilly, Andrea. *Matricentric Feminism: Theory, Activism, Practice*. 2. udgave. Demeter Press, 2021.
- Pedersen, Ove K. *Konkurrencestaten*. Hans Reitzel, 2011.
- Pedersen, Ove K. *Markedsstaten*. Hans Reitzel, 2014.
- Pedersen, Ove K. "Der er håb for konkurrencestaten." *Information*, Sektion 1, s. 1-5, 17. august 2018.
- Petersen, Jørn Henrik. *Fra Luther til konkurrencestaten*. Syddansk Universitetsforlag, 2016.
- Petersen, Jørn Henrik. *Pligt og ret – ret og pligt. Refleksioner over den socialdemokratiske idéarv*. Syddansk Universitetsforlag, 2014.
- Petersen, Jørn Henrik. "Pligt og ret i den socialdemokratiske arbejderbevægelses idéarv." *Tidsskrift for arbejderhistorie*, nr.3, 2014, s. 3-25.
- Rantorp, Jette og Henrik Jensen. "Far er blevet mor." *Fag og arbejde. Kost/service: fagbladet for FOA / Forbundet af Offentlige Ansatte*, december 2006, s. 20-21.
- Rich, Adrienne. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. W. W. Norton & Company Incorporated, 2021.
- Selsing, Eva. "Kronik: Civilisation i opløsning", *Børsen*, Sektion 1 s. 4, 23. august 2011.
- Sørensen, Astrid Elkjær *Husmødre i oprør*. Aarhus Universitetsforlag, 2025.
- Torfin, Jacob. *Det stille sporskifte i velfærdsstaten: en diskursteoretisk beslutningsprocesanalyse*. Aarhus Universitetsforlag, 2004.
- Torfin, Jacob. "Workfare with Welfare: Recent Reforms of the Danish Welfare State." *Journal of European Social Policy*, årg.9, nr.1, 1999, s. 5-28, <https://doi.org/10.1177/095892879900900101>.
- Torre, Bruna Della & Melinda Cooper. "The Holy Family: Neoliberalism and Neoconservatism in the Current Far-right: Interview with Melinda Cooper." *Cultural Dynamics*, vol.34, nr.3, s. 242-250. DOI: 10.1177/09213740221093079
- Weineck, Silke-Maria. *The Tragedy of Fatherhood: King Laius and the Politics of Paternity in the West*. Bloomsbury, 2014. DOI:10.5040/9781628927177